

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

KÜLFÖLDIEK ÉS A FEKETEGAZDASÁG

Emberpiac a Moszkva téren¹

SIK ENDRE

Az emberpiac a munkaerőpiac azon piachelyi (Sik 1997/a) formája, amelyen informális munkaerőpiaci tranzakciók zajlanak (amelyek során nem tartják be a munkaügyi rendelkezéseket, nem fizetnek adót és társadalombiztosítási járulékot).

Hagyományosan emberpiaci formában szerveződött a háztartási cselédek, illetve a mezőgazdasági és építőipari idénymunkások munkaerőpiaca. Egy magyar néprajzkutató elbeszélése szerint ezek az emberpiacok („köpködők”) eredetileg a települések napi- vagy hetipiacainak szélein működtek: „Úgy volt az régen, hogy dolgozó munkásembert csak a városháza előtti piactéren lehetett kapni. Ma is a piacra mennek a munkát kereső szegényemberek és ott fogadják meg őket a gazdák, ahogy megegyeznek. Nyáron reggeli 6-kor, télen 8-kor már ott vannak és várják a munkaadó gazdákat. Különösen vasárnap délelőtt vannak nagy számmal és lepik el a piacteret. Itt beszélnek, tárgyalják meg pipaszó mellett a napi eseményeket, híreket, munkabérek, bajaikat, családi életük folyását. Csak délre, harangszóra mennek haza. Hétköznap azonban a munkára el nem szegődött dolgozók emberek 10 órákor, mivel akkorra beszerezik a munkást, elmennek haza, a házkörüli dolgot végezni, akik ottmaradnak, azok a piaci legyek...” (Kiss 1939/1981 I. kötet 325. p.)

S hogy a fenti leírás nem csupán a Dél-Alföldre és az alkalmi piaci munkákra érvényes, arra szolgál a következő idézet: „(Az alkalmi munkavállalásnak terepe az emberpiac, S. E.) ... ahol a munkanélküliek hosszabb-rövidebb időre kenyérkeresethez juthattak. Ezek jelentős része a városok piacaihoz kötődött. A munkaadó itt juthatott legolcsóbban munkaerőhöz, de nagy jelentőséggel bírtak ezek az elszegényedett népesség számára is. Nem véletlen, hogy például a Bükkalja lakói a Mária Terézia-féle úrbéri összeírásokban az egyes települések előnyeként, szerencsés adottságként említik a miskolci piac közelségét, ahol a maguk számára kétkézi munkát találhatnak. Ugyanakkor ennek az ellenkezőjéről panaszkodnak Nagyvisnyó (Borsod megye) lakói (1771): »Káros fogyatkozásnak tartjuk azt, hogy a Városokhoz távol vagyunk, az honnat pénzt kereshetnénk kézi munkával vagy egyéb képpen...« Ám nem csupán a miskolci emberpiac, »derékpiac« volt gyűjtőhelye a munkaerő-feleslegnek, hanem olyan »központjai« is kialakultak, mint a pesti Duna-part emberpiaca, amelyet a szlovák munkások gyülekezőhelyének tartottak, vagy Vác piaca, ahol ugyan csak százával álltak a napszámra várók...” (Viga 1990 223. p.)

Elemzésem tárgya, a Moszkva téri emberpiac valószínűleg Magyarország legnagyobb emberpiaca. Éppen nagysága és központi fekvése miatt ez az emberpiac nem tipikus példája általában a szabadtéri emberpiacoknak, s különösen nem a „köpködőknek”. Ezért a Moszkva tér bemutatása és elemzése előtt röviden összefoglalom, amit a mai magyar emberpiacokról tudni lehet.

¹ A kutatást az ILO/Japan Project és az ICCR—Budapest támogatta. A megfigyelést Hideg Gergely és Grajczar István, két tehetséges szociológus-hallgató végezte. A tanulmányt az IWM(Bécs)-ben eltöltött vendégkutatói időszakban írtam.

1997-ben minden ötödik magyar településen volt emberpiac², ami valamivel magasabb, mint az 1995-ben kapott érték (18%).

Az emberpiac városi intézmény. Minden második városban, a nagyközségek 40%-ában, de csupán minden ötödik-tizedik kisebb településen található emberpiac.

Az emberpiacok jellemzően kocsmákban³ (az emberpiaccal rendelkező települések 74%-ában van ilyen), s kisebb arányban eszpresszókban (22%) fordulnak elő, a szabadtéri emberpiacok elterjedtsége kisebb (az emberpiaccal rendelkező települések 13%-án van a városszélen, 8-8%-án a napi- vagy heti piacok környékén és utcán, téren, 3%-án pályaudvar környékén).

Az emberpiacok 28%-án külföldiek is előfordulnak (1995-ban ez az arány még csak 23% volt). A külföldi munkások jelenléte elterjedtebb Budapesten, az Alföldön és Pest megyében. A városok emberpiacainak 62%-án, a nagyközségek, községek és kisközségek emberpiacainak azonban csupán 48, 23 és 12%-án fordulnak meg külföldiek.

Az emberpiacok azokon a településeken fordulnak elő nagyobb eséllyel, ahol nő a magán-gazdaság (magánkereskedelem, vendéglátóipar), ahol szaporodnak a kgst-piacok, ahol terjed a kis-árutermelés, és ahol sok a munkanélküli (részletesebben lásd Sik 1997/b).

A Moszkva téri emberpiac

Kezdjük egy kutatás-előkészítő megfigyeléssel, amit a Moszkva téri emberpiac talán leg-teljesebb antropológiai bemutatásának is tekinthetünk.

Az emberpiac a tér órája alatt, a metró kijárata, a bódésorok, valamint a virágágyások és a felüljáró lépcsője közötti, jól körülhatárolható területen működik.

A piac gyakorlatilag minden nap üzemel. Megfigyelésünk alatt a legtöbb ember 107 volt, a legkevesebb 30, az átlag pedig 68 fő. Az éves ingadozás a munkakínálat függvényében változik, a csúcsideő a tavasz és a nyár, amikor a mezőgazdasági munkalehetőségek növelik a munkakínálatot. Ekkor vannak a nagyobb, jobban fizető, viszonylag rendszeres, hosszú távú munkák. Ilyenkor a létszám is nagyobb, és a munkavállalók összetétele is változik, ugyanis a jó idő beálltával egyrészt hajléktalanok jelennek meg aránylag nagy számban a piacon, másrészt a fűtési szezon vége a lakhatást olcsóbbá teszi a külföldi munkavállalók számára. A legrosszabb időszak a tél, mikor nincs nagyon munka, és ami van, az is rövid távú.

A piac egész héten folyamatosan működik, a hétvégén árnyalatnyival csökken a munka-vállalók száma és a munkakínálat is. Ezt az magyarázhatja, hogy az a munkaadó, aki hétvégére keres munkaerőt, az már pénteken, esetleg szombaton „bevásárol”.

Szembeötlő a napszakok közötti ingadozás. A „versenyképesebb” munkások korai szerződ-tetésével 10 óra táján jobbra már csak a „használatlan” munkavállalókat találjuk a piacon (részegek, öregek, nők). A legnagyobb forgalom reggel 6 és 7 óra között van, a szerződtetések legnagyobb része ebben az időszakban történik, hiszen így biztosítható az egész napi munka. A piac

² 1995 elején megkérdeztük a mintegy 3000 magyar település polgármesterét, van-e informális piac a településükön. Feltételezésünk szerint ha valakinek, akkor a helyi hatóságoknak vannak a leginkább naprakész és megbízható információik a település közigazgatási határain belül működő informális piacról (ha van ilyen) és ennek tevékenységéről. Csaknem 800 polgármester válaszolt az önkéntöltös postai kérdőívre. Az adatokat a hely (Magyarország hat régióra bontva, kivéve Budapest), a méret és státusz (megyei székhely, város vagy falu) szerint — a KSH 1993-as településhálózati adatai segítségével — súlyoztam. Végül ezt az adatbázist összevettem a KSH T-STAR adat-bázisával, és így kaptam települési adatokat 1988-ra, 1990-re és 1993-ra vonatkozóan (részletesebb információk az adatokról és a kérdőívről lásd Sik 1995).

³ A mai magyar „emberpiacok” jellemzően kocsmákban és környékükön találhatók. Ezek közül híresek—hírhedtek a makói Maros vendéglő és Pityóka kocsmá, ahol hagymaszedéshez, -válogatáshoz, -pucoláshoz, illetve a soltvadkerti ABC előtti tér, ahol szőlőmunkákhoz lehet alkalmi munkásra szert tenni („Ők, százezemyien” 1995).

időbeosztásának következő időszaka a 7—10 óra közti időintervallum, amikor még lehet üzletkötésre számítani. 10 óra után is találkozhatunk szerződtetésekkel, de ekkor a munkaadók már nem szívesen alkalmaznak embereket. Azonban létezik olyan stratégia is, amely szerint a munkavállalók inkább a hosszabb távú munkákat keresik, így esetleg nem mennek el korán egynapos munkákra, inkább kivárnak, hiszen azok a munkaadók, akik hosszabb távra alkalmaznák őket, később is jöhetnek. Ez eredményezi azt, hogy még a 10 után jövő munkaadók is találhatnak megfelelő munkaerőt maguknak. Ugyanez a helyzet a szakmunkásokkal, akik szintén inkább kivárják, hogy jobban megfizetett szakmunkához jussanak, mintsem hogy elmenjenek segédmunkásnak. Annak ellenére, hogy minden munkavállaló azt mondta, hogy dél után lehetetlen munkát kapni, 12 után is láthatunk a téren lézengő embereket, akiket lehet, hogy a megszokás tart ott, vagy hajléktalanok és csak a társaság kedvéért töltik ott az idejüket, vagy pedig olyanok, akik egy négyórás munkából visszatérve próbálnak meg újra munkához jutni. Ezek az emberek estig is ott maradhatnak, de semmi esélyük nincs ekkor már arra, hogy aznap dolgozhassanak. A munkavállalók számát befolyásolja a rendőri jelenlét is, ugyanis a járőrök egy-egy órát is eltölthetnek a téren, ami erősen lecsökkenti a munkaerőkínálatot.

A munkavállalók szinte kizárólag férfiak, jellemzően középkorúak. A fiatalabbak elsősorban vállalkozó szellemű külföldi fiatalok, illetve romák, de a piac képét nem ők határozzák meg. A külföldiek aránya a piacon elég magas, erről két, egymáshoz hasonló becslés áll a rendelkezésünkre. Az egyik egy munkaadótól származik, szerinte 70%; egy magyar munkavállaló szerint pedig legalább 80% a külföldiek aránya. A külföldi állampolgárok közül legtöbben a románok, az erdélyi magyarok és a romániai cigányok képviseltetik magukat, ezenkívül ukránok és oroszok is kínálják munkaerejüket. Ők főleg VIII. kerületi albérletekben laknak, legtöbbször csoportosan. Ezek a munkavállalók nemegyszer más feketepiaci ágazatokban is érdekeltekkel közös lakásokat bérelnek; találkoztunk például olyan társasággal, melynek egy része a Józsefvárosi kgst-piacon keresett megélhetést, de akadnak olyanok is, akik egy Magyarországon már tartózkodási engedéllyel rendelkező honfitársuknál húzzák meg magukat. A külföldieknek általában nem rendezett a magyarországi tartózkodásuk, erre utal az, hogy a rendőrök megjelenésekor a munkára váróknak körülbelül a fele elhagyja a teret. A munkavállalók 20-30%-át a magyarországi romák és a magyarok teszik ki. Ők nagyrészt budapestiek vagy az agglomerációhoz tartozó városokból, falvakból bejárók, illetve az elmúlt időszakban a munkanélküliség elől a fővárosba menekülők, akik albérletben vagy rokonoknál, ismerősöknél laknak. A piacon jellemzően munkanélküliek vannak, de találkoztunk olyan emberrel is, aki kevés elfoglaltsággal — és vélhetően kevés pénzzel — járó hivatalos munkahelye mellett keres itt jövedelemkiegészítő lehetőséget. Változó számban találhatunk a piacon hajléktalanokat, akiknek szinte az egyetlen munkalehetőséget a Moszkva téri piachoz hasonló helyek biztosítják, ők a tél közeledtével eltűnnek a piacról, hiszen igyekeznek meleg helyeken átvészelni a hideg időszakot. A piacon a nagy számú képzetlen munkaerő mellett mind a magyarok, mind pedig a külföldiek között is vannak szakmunkások.

A piacon a munkavállalók bizonyos csoportjai — nagyrészt a külföldiek és a cigányok — nagyobb, 5-10 fős társaságokba szerveződve várják a munkaadókat, míg a magyarok jobbra egyesével-kettesével álldogálnak a téren. Ezekben az 5-10 fős társaságokban van egy-egy domináns személy, aki esetleg tapasztaltabb, idősebb, rámenősebb vagy a munkaadók számára ismertebb — ő az, aki a munkaadókkal tárgyal, és egy-egy munkára ő választja ki a társaságból a megfelelő embereket.

A megfigyelő számára szembeötlő az a — munkavállalók közti — hierarchia, amely azok munkapiaci értékén alapul. Így tehát a piaci hierarchiában a legmagasabb fokon a 30 év körüli, aránylag jobban szituált, magyar nemzetiségű és állampolgárságú, piaci tapasztalatokkal rendelkező szakmunkás áll; a másik véglet az az alkoholista, akit szinte soha nem visznek el dolgozni. A magyar állampolgárok helyzete jobb, mint a külföldieké; a nem romák magasabban vannak a hierarchiában, mint a romák; az erősek helyzete kedvezőbb a gyengébbekéhez képest; és még sorolhatnánk. Viszont ez a hierarchia nem teljesen fedi a munkavállalók versenyképességi rang-

sorát, hiszen a munkások szerződtesénél az ár döntő szempont, és ebben a közepes munkaerőpiaci értékkel rendelkezők kedvezőbb feltételeket kínálnak, emellett a munkaadók általában nem is igénylik a szakképzettséget, ide inkább segédmunkásokért járnak. Így a legversenyképesebb munkavállalói csoportok azok az olcsó, szakképzetlen külföldiek és cigányok, akik bírják a magyar nyelvet, és munkaképesnek mutatkoznak.

A munkaadók szinte kivétel nélkül magyar állampolgárok, vállalkozók, cégek képviselői és magánszemélyek. Megfigyeléseink alatt csak egyszer fordult elő, hogy egy erdélyi magyar munkaadó jött a piacra, de az ő esetében sem zárhatjuk ki, hogy esetleg már magyar állampolgár volt (ő egy erdélyi magyar asztalost keresett és talált). A megfigyelt munkaadók főleg Budapestről és az agglomerációból érkeznek, de vannak vidékiek is, akik az alacsonyabb vidéki árakon csak külföldieket tudnak felfogadni. Nem kizárható viszont, hogy a mezőgazdasági idényben sokkal több munkaadó jön vidéki mezőgazdasági területekről. A magánszemélyek és a kisvállalkozók — amellett, hogy segédmunkások iránt is érdeklődnek — inkább szakmunkásokat keresnek, míg a nagyobb cégek főleg segédmunkásokért jönnek a piacra, akiket jellemzően csoportosan alkalmaznak. Így különbözik az ajánlattétel menete is, a több segédmunkást igénylők inkább használják a „nyilvános ajánlattétel” módszerét; míg azok, akik szakmunkást foglalkoztatnának, inkább az ismerős, általuk már alkalmazott munkavállalókat keresik meg, vagy egyenként mennek oda az emberekhez. Fontos egyébként az is, amit a megkérdezett összes munkaadó megerősített, hogy már kipróbált embereket szerződtesse, és ennek érdekében inkább többször kijönnek a piacra, hogy megtalálják a bejáratott embereiket. A munkaadóknak egyébként nem egyszerű a dolguk, ha munkást akarnak szerezni, néha órákat is járkálnak a piacon megfelelő embert keresve, és végül dolgavégezetlenül távoznak, mert nem találnak megfelelő képzettségű munkaerőt, vagy esetleg alacsony árat kínálnak. Ezeket a lézengő munkaadókat néha nehéz megkülönböztetni a munkavállalóktól.

Hallottunk arról, hogy ügynöki rendszer van kialakulóban a feketemunka-piacon, cégek alkalmaznak embereket, akiknek részben vagy egészben az a feladatuk, hogy felhajtsák és szerződtesse a feketemunka-vállalókat, emellett talán olyan cégek is működhetnek, amelyeknek a feketemunkás-közvetítés az egyik fontos tevékenységi területük, és hallomásunk szerint diákokat bíznak meg a munkások szerződtesével — valószínűleg őket is feketén. Ezt egyrészt a megfigyelések is alátámasztani látszanak, ahol több olyan „munkaadót” is láttunk, aki rádiótelefonon konzultált valakivel a fizetési kondíciók ügyében, másrészt a KISOSZ közgazdasági osztályvezetője is megerősítette gyanúkat.

A megfigyelt szerződtesések három típusra oszthatók. Ezek közül a munkavállalók nehéz fizikai tevékenységre való szerződtesése a legjellemzőbb, amely kizárólag építkezésekkel kapcsolatos munkákat foglalt magában, így például árokásást, tetőbontást, kőműves melletti segédmunkát, vakolatbontást. A másik két csoport, amelyek közel egyenlő súlyúak: a szakmunka és a könnyű fizikai munka. Szakmunkásokat a következő szakmákban láttunk szerződtesni: asztalos, ács, kőműves, szobafestő, burkoló, tetőfedő; könnyű fizikai munkán pedig például padlástakarítást, törmelékfordást, mindenféle más takarítást, bútorszállításban való segédkezést és hasonlókat értünk. Ezek a munkatípusok a foglalkoztatás időtartama szempontjából is különböznek: míg az első két típus gyakran kínál többnapos, esetleg többhetes elfoglaltsággal járó munkákat, addig az utolsó inkább egynapos szerződtesést jelent. Mint fentebb írtuk, a munkavállalók igyekeznek a hosszabb távú munkákra szerződni, és míg nyáron a nagyobb építkezések és a mezőgazdaság egy-másfél hónapos munkákat is rendszeresen kínálnak, a késő őszi időszakban az egy-két hetes munka is jónak számít.

Az általunk megfigyelt szerződtesett munkások napi bére 800 és 2300 Ft között mozgott. Ezek a bérek mindig alkuk eredményei. A legjobban fizetett munkák a szakmunkák, de volt olyan nehéz segédmunka, amely elérte, sőt meg is haladta a szakmunkások bérezését, például a már említett árokásásra 8 embert vittek el négy napra fejenként napi 2000 Ft-ért. A legkevesebb bért az általunk könnyű fizikai munkának minősített tevékenységekért fizetik. A legdrágább munkások szerződtesése ugyan a piacon történik, de nem a piacon alkudnak a bérrel, ami általában nem óra-

hanem teljesítménybér. A béreket befolyásolják az alacsony fizetésért munkát vállaló külföldiek és a tapasztalatlanok, akik ezáltal komoly ellenérzéseket váltanak ki a magyar munkavállalókban. Befolyásoló tényező a munka időtartama is, ugyanolyan munkára egy napra többet kérnek a munkavállalók, mint hosszabb időszakra. Léteznek a már említett piacon társaságokon belüli bérfeltételek, így például egy ukrán (orosz?) társaság szabott bére 140 Ft óránként, ami elmarad a magyar munkavállalókétól, akik egy napi munkáért 1400-2000 Ft-ot kérnek. A munkafeltételek rendkívül egyszerűek: napi 10 óra munka fizetett ebédszünettel vagy néha anélkül; ritkán ebéddel, de leginkább anélkül. Vidékre utazóknak szállást biztosítanak (*Hideg—Grajczar, 1994*).

A következő idézetet a fenti megfigyelés kiegészítéseként javasolt olvasni arról, hogy milyen motivációk jellemzik a Moszkva tér külföldi munkavállalóit.

„Hajnalonként a Széll Kálmán (vagy Moszkva) tér olyan képet mutat, mint egykor az egyiptomi rabszolgapiacok. Emberek százai állnak kis motyójukkal a kereskedőre várva. Munkavállalók. Munkaadókat fürkésznek a téren. Megjelenik az első. Kertészhez keres alkalmi munkást. Hatvanforintos órabérrel Szolnok megyébe. A kis furgon a Fény utcánál várja az árut. A munkást. Velük megyek a furgonig. Hat összetörtnek látszó ember vállalja a napi háromezer nejlonszák földdel való megtömését. Egy tál ételért és a hatvan forintért, óránként. Gazdájukat kérdezem, félrehúzódva, hogy a munkások ne hallják. Készségesen válaszol: — Jó munkások ezek. Eleinte nyolcvan forintot kaptak, de hatvanért is dolgoznak. Ezek itt mind románok. Illetve, tudja, magyar-románok. Nekik elég ez a pénz. Otthon nem keresik meg a felét sem naponta. Nem pofáznak vissza, becsületesek, megelégszenek a legkevesebb pénzzel is, mert rá vannak szorulva. Valamelyik nap kirúgtam az első nap után egy öreg székelyt, mert nem csinálta meg a mennyiséget. És képzelje, nem átkozódott, hanem azt mondta, hogy »az isten áldja meg a jó meleg levesért!« Hát ilyenek ezek. Otthon megkeresik az ötezer lejt. Az feketén 2500 forint. Tőlem megkapják négy nap alatt, én meg nem adózok utánuk. Nagy buli ez. A rendőr se szól.” (*Stoffán 1991*).

Más forrásokból tudjuk, hogy a külföldi feketemunkások zömét kitevő erdélyi magyar közösségben az időszakos munkavállalás emberöltő óta szerves és aprólékosan szabályozott eleme az ottélők megélhetési stratégiájának (*Bíró 1994, Oláh 1994*). Feltéve, hogy az ottani gazdasági lehetőségek nem javulnak, arra számíthatunk, hogy a Moszkva tér nem marad olcsó külföldi munkaerő-kínálat nélkül. A példa arra is utal, hogy a Moszkva tér egyfajta országosközpont-funkcióval is jellemezhető, vagyis vidékről és mezőgazdasági munkát kínálók is keresnek munkást a Moszkva téren.

A következő rövid leírás arra utal, hogy a Moszkva tér már a nyolcvanas évek vége óta országos elosztó munkaerőpiacként működik; s azt is sejteti, hogy az emberpiac olykor rabszolgatartásra hajazó munkakörülményeket és alárendeltségi viszonyokat is jelenthet.

„Farkas Budapesten, a Moszkva téri emberpiacon munkát ajánlott több román állampolgárnak. Havi 5000 forintos fizetést és teljes ellátást ígért nekik. Feladatuk a lóállomány gondozása és a tanya körüli munkák elvégzése lett volna. Miután megegyeztek, Farkas hazaszállította őket, és útlevelüket magához vette. A románok embertelen körülmények között éltek, s már a negyedik napon távozni kívántak. Amikor ez a gazda tudomására jutott, bokszerrel verte meg mind-egyikőjüket és közölte velük: ne merjenek többé a szökés gondolatával foglalkozni, mert feljelenti őket lopás miatt. A szerencsétlen emberek naponta hajnali öt órától este tizenegyig dolgoztak, enni rendszertelenül kaptak. Ha a munkaadó úgy ítélte meg, hogy nem dolgoznak elég serényen, megvonta tőlük ételadagjukat. Előfordult: Farkas a saját szórakoztatására arra kényszerítette a szerencsétleneket, hogy gladiátorok módjára verekedjenek meg előtte. Egy alkalommal pedig kíméletlenül elverte a »rabszolgáit«, egyikük ujját például harapófogóval szorította. A románok ezt követően elhatározták, hogy egyenként megpróbálnak megszökni.” (*Stoffán 1991*)

A következő példa azt a feltételezést fogalmazza meg, hogy a Moszkva tér a legelesettebb (legkevesebb információval rendelkező, legkevésbé keresett, informális kapcsolatokkal nem bíró) munkásrétegek munkaerőpiaca. A már gyakorlottabb, kapcsolatokkal, helyismerettel rendelkező, és megbízható, használható bizonyult munkavállalók elkerülhetik a Moszkva tér „szabadpiacát”

akár oly módon, ahogy a régebbi idők kubikos, summás bandái előre szervezeten mentek munkát végezni, akár korábbi kapcsolataikon keresztül folyamatos ajánlások segítségével (Hunyadi 1992, Hárs 1992). Ismét látható a mezőgazdasági munka terén is betöltött központi szerepköre, ami ez esetben azért is tanulságos, mert a munkavállalók a Moszkva téren olyan munkát kaptak, amit saját országukhoz közelebb végeztek.

„A három román fiatalember a »világot látott« honfitársak útbaigazítását követve egyenesen Budapestre, a Moszkva téri emberpiacra ment. Ott egy vidéki fogadós nézte ki magának őket. Békéscsaba közelében épülő lovardájába lóápolókat, ház körüli mindenesekeket keresett. Az ingyenes koszton és kvártélyon felül még jó pénzt is, s ami nem mellékes: hosszan tartó foglalkoztatást ígért. Tenyerébe csaptak azzal a negyedik román »turistával« együtt, aki itt csatlakozott hozzájuk. Bizakodva utaztak új munkahelyükre... Éhen nem haltak, de egy fillért sem kaptak, pedig már hónapok teltek el. Amikor ezt végül is hosszú türelmi idő után szóvá tették, a fogadós ütlegekkel fizetett. Megszöktek, de a gazda utolérte őket, korbáccsal hajtotta vissza mind a négyüket, és az útleveleket is elvette. Ettől kezdve pokollá vált az életük, hajnaltól késő estig végezték a legpiszkosabb munkákat, és a vasárnapi pihenőnapokon gladiátorjátékkal kellett szórakoztatni rabtartójukat...

Ez a gyakorlat 1991-ben tetőzött, a határátléptetés szigorítása tavaly némileg csökkentette a Romániából feketemunkára érkezők hadát, és a rendőrség is jobban figyelt erre az ügyre. Bejelentés alapján ebben az időszakban számolták fel az egyik tótkomlói csapszékből kivirágzott emberbörzét is, ahol piaci napokon 20-30 román is elkelt mezőgazdasági munkára. Minden csatornát azonban nem tudtak elzárni. Mert ki figyel föl arra a legszebb őszi időben odaátrol érkező turistabuszra, amely egyszer csak a főútról dűlőútra kanyarodik, s valahol a magyarbányai határban, az akácok alatt leparkol. Utasai kiszállnak, libasorban követnek egy kalapos embert, aki 10-12 óras kender-betakarításra, cirokvágásra vezényli napi 500-600 forintért az egyébként igen szánivaló megjelenésű embereket? S ha fel is figyel valaki — mondjuk a megyei munkavédelmi felügyelők, akik összesen heten vannak — arra, hogy Medgyesegyháza környékén az utak mellett mogyorószedéskor hosszú sorban állnak a román rendszámú Daciák, mit tehet? Minden kérdőre vont mogyorószedő azt válaszolja: »rokonlátogatásra jöttek, és hát segítenek egy kicsit, ha már itt vannak a nagy munkában«. Ilyen esetekben a kiszabható bírság a feketén kifizetett munkabér kétszerese. Ez nem nagy kockázat a munkaadó részéről.” (Stoffán 1991)

Az utolsó két példa a Moszkva téri emberpiac 1996. évi helyzetét illusztrálja. Ezek szerint a külföldiek jelenléte nem csökkent, a kereslet nem nő, s ennek megfelelően az elérhető bérek növekedése az inflációs rátát sem éri el. A hatósági (túlzásba nem vitt) ellenőrzés és a piaci kínálatot ellenőrző—szervező ügynökök jelenléte sem változott az általunk vizsgált időszak eltelté óta.

„... már fél hét, ehhez képest igen gyengén megy az üzlet. Vagy kétszáz ember nyüzsgő a téren, de még egyetlen embert sem fogadtak fel közülük... A Romániából érkezetteket szidják a gyenge kereslet miatt... Tavaly ilyenkor még elég gyakran megkergették őket a rendőrök, de az idén már alig foglalkoznak velük, így aztán annyian lettek, mint a nyű. A Moszkva téren vállalkozóknak nevezett kerítők inkább a feketén munkát vállaló románokat keresik, mert ők jóval kevesebbel — 1000-1200 forinttal is — beérik, miközben egy magyar ritkán vállal segédmunkát napi 1500 alatt (a szakmunka ára napi 3000 forint S.E.) ... András panaszkodik, hogy az utóbbi időben egyre nehezebb munkát találni, kevesebb a kialkudott pénz is. Hat évvel ezelőtt segédmunkáért 800-1000 forintot fizettek egy napra, ... mostanság 1500, legfeljebb 2000 a tarifa. András különben megsúgta, hogy ha minden kötél szakad, akkor 1200-ért is elmegy dolgozni...” (Bárkay 1996).

„A téren kisebb csoportokban vagy háromszáz ember. A hazai magyarok inkább a metró-bejárat körüli részen, az erdélyi magyarok szemben, a bódék környékén ácsorognak. A románok állandóan mozognak, változtatják a helyüket. A hazaiak néha átkiabálnak az erdélyi magyaroknak. — Menjetek csak el, menjetek akár ötven forintért is! — dühöng egy kora reggel részeg hazai magyar. — De az biztos, hogy kiszedem a beleteket, és itt húzom körbe a Moszkva téren!

A kovásznai, hargitai atyafiak nem válaszolnak, körben állnak, hátukat az ellenséges szó felé fordítják. Várákznak. Sok asszony is van velük.

— Megéri, hogy átjöjjenek ennyi pénzért? — kérdezem a kovásznai férfit.

Számolni kezd.

— A vonat ötezer lej, a szállás naponta kétszáz forint...

— Meg enni is kell valamit, és egy-két fröccs is lecsúszik ebben a melegben... — vetem közbe.

Elmosolyodik.

— Fröccs? Az nem. Az nagyon drága. Ami pénz marad, abból viszek haza egy kis cukrot, meg olajat. Otthon az egy hónapi fejadag huszonöt deka kristálycukor, meg két és fél deci olaj. De már év közepe van, és az idén csak kétszer kaptunk.

Az egyhónapos tartózkodási engedély lejártá előtt néhány nappal hazatérnek, hogy azután szinte azonnal újabb engedélyért folyamodjanak.

Vannak figyelőemberek. Egy kicsit feljebb, a Várfok utca környékén lesik, mi történik a téren. Jól tudják, mennyi ma a munkáskéz ára, és nem szeretik, ha ezeket az árakat a tudtuk nélkül megváltoztatják.” (Bárkay 1996)

Két másik, 1995. évi forrás is a Moszkva téri emberpiac rosszabbodó állapotáról tudósít (Egy Moszkva téri szombat 1995, Tóador 1995). A 12 órás munkanapért kapható bér például egy gyakorlott kőműves számára 1500 Ft-ról 1000-1200 Ft-ra csökkent 1995 elején, miközben a megélhetési költségek tetemesen nőttek. A csökkenő kereslet miatt korábban — már reggel négykor, fél ötkor — kiállnak a munkavállalók a piacra, csökken a női munkavállalók száma és a nem pénzbeli jussok (ebéd, ingyen szállás, ital) megszerzésének esélye, viszont szaporodnak az olyan esetek, amikor a kiszolgáltatott munkavállalónak a munkaadó nem fizeti ki az ígért összeget.

A Moszkva téri kutatás módszertana

A kutatás technikája nem-résztvevő megfigyelés volt. A megfigyelések időpontjai (84 alkalom) 1995 áprilisa és 1996 márciusa között oly módon volt elosztva, hogy a megfigyelések reprezentatívak legyenek a megfigyelés napjára, az évszakra és a napszakra. Ez utóbbi az előzetes ismeretek alapján hajnali (6 óra körül), reggeli (8 óra körül) és délelőtti (10 óra körül) lehetett.

Egy-egy megfigyelés két órán keresztül tartott. A megfigyelés első és végső szakaszában a Moszkva téren található munkavállalók számát, illetve a megfigyelés körülményeit (időjárás, rendőrségi jelenlét) kellett rögzíteni. A fennmaradó időben minden alkalommal két feladata volt a megfigyelőnek:

— 20 munkavállalót kellett véletlenszerűen kiválasztani és megfigyelhető jellemzőit rögzíteni, és

— minél több tranzakciót (ajánlattevés, alku, megállapodás, a tranzakcióban résztvevők jellemzői) megfigyelni.

A Moszkva téri emberpiac munkaerőpiaci sajátosságai

Definíció szerint egy piachelynek nyilvánosnak és szabadnak kell lennie. Egy emberpiacról általában azt is feltételezik, hogy itt alkalmi munka értékesítésére kerül sor. Ez a rövid távú és informális szerződések dominanciáját jelenti. Mennyiben igazak ezek a tételek a Moszkva tér emberpiaca esetében?

A Moszkva tér Észak-Buda egyik forgalmi központja lévén, értelemszerűen nyilvános hely (lásd erről Bodnár é.n.). Egy emberpiac nyilvánosságának jele ennél valamivel többet jelent azonban, az ajánlatot nem lehet szűk körre korlátozni. Ebben az értelemben is nyilvános a Moszkva tér, hiszen az ajánlatok 92%-át nyilvános formában tették meg. Ez azt jelentette, hogy a munkaadó

nem egy eleve kiválasztott személyhez vagy csoporthoz szólt, hanem a jelenlévőkhöz általában. Egy ajánlatot átlagosan 13,3 fő hallott.⁴

A rendőri vagy egyéb hatósági jelenlét nem jelenti a szabadság vagy az informalitás hiányát, de az ellenőrzés elmaradása biztos jele a szabadságnak.⁵ A megfigyelt piacnapok első, illetve második órájának 45, illetve 52%-ában volt rendőr a Moszkva téren. A rendőri jelenlét a megfigyelő szerint azonban csupán az esetek 17, illetve 26%-ában volt erőteljes (sok rendőr és/vagy aktív ellenőrzés). A megfigyelt napok harmadában legalább az egyik órában erős volt a rendőri jelenlét. Ez ritkábban fordult elő télen és hajnalban (24 és 26%), amikor rendőrök és „normális” (ti. nem építkező) állampolgárok még nem voltak a téren. A tér nagyobb forgalma lehet az oka annak, hogy a hétvégén (különösen pénteken és szombaton) erősebb a rendőri jelenlét (rendre 42 és 58%).

A Moszkva téren keresett munkák alkalmi jellegét igazolja, hogy azok az ajánlatok, amelyek eljutottak az alku ezen fázisáig (N=158), 34%-ban egy napra vonatkoztak. Az ajánlatok 13%-a egy napnál rövidebb időre, 10, 13 és 8%-a kettő, három, illetve négy napra szólt. Összességében tehát az egynapos vagy annál rövidebb munkaalkalom az összes ajánlat közel felét, a legfeljebb négynapos munka több mint háromnegyedét tette ki.⁶

A kevés hosszabb munkaalkalom (a maximum két hónap volt, az ajánlatok 10%-a volt két hétnél hosszabb) miatt az átlag ugyanakkor magasabb (5 nap). Következésképpen noha a napszámos munka az emberpiac tipikus eleme, ez nem zárja ki a hosszabb távú ügyletek esélyét.⁷

A munkák informális jellegét nem tudom igazolni, de aki valaha is látott közlelő emberpiaci tranzakciót, annak nincs is erre szüksége. Egyébként semmi okom feltételezni, hogy az emberpiac szereplői készek és képesek lennének a munkaszerződések formalizálásának költségeit megfizetni. Ezt nem csupán az teszi valószínűvé, hogy a munkavállalók a munkaerőpiac legelcsesettebbjei közül valók, illetve hogy a munka zöme rövid távú segédmunka, hanem az is, hogy a munkát adók is a formalizált munkaerőpiac más csatornáit elkerülendő jönnek a térre. Erre utalnak azok az alkalmi információk, melyek szerint nagyobb építőipari cégek is ide jönnek, ha azonnal van szükségük egyszerű segédmunkát olcsón végző munkásokra (Tódor 1995).

A kereslet kétharmada segédmunka, közel negyede (23%) szakmunka (a többről nem lehetett megállapítani a megfigyelés során, hogy melyik csoportba sorolható). Ősszel és télen nagyobb a szakmunka aránya (lásd az 1. táblát), ami nyilván azzal függ össze, hogy ezek a munkák a tavasszal megkezdett építkezés esetén ekkor kerülnek sorra, s részben össze válnak sürgőssé, részben (a szakmunkák egy része) télen is végezhető. A segédmunkást keresők aránya hajnalban és hétvégén, a szakmunkást keresők aránya a reggeli időszakban és hétfőn magasabb az átlagosnál (a szakmunkást keresők aránya reggel 30%, hétfőn 35%). Ez nyilván ismét a munka természetével függ össze, a szakmunkások között kevesebb a külföldi, és a hazaiak kevésbé kelnek korán.

A munkaalkalom közel kétharmada (63%) Budapesten volt, harmada az agglomerációban. Következésképpen az a hiedelem, hogy a Moszkva téri emberpiac egyfajta országos központja az alkalmi munkaerő elosztásának, nem igazolható. A Moszkva tér nagyságát és állandóságát a nagy budapesti és környékbeli kereslet magyarázza. Az emberpiacoknak a kgst-piacokhoz képest széles

⁴ A szakmunka-ajánlatok hallgatóinak átlaga valamivel alacsonyabb, mint a segédmunka-ajánlatoké (10,8, illetve 13,4), ami nyilván azzal függ össze, hogy az előbbieket kisebb csoportokban állhattak, és a munka is ritkábban csoportos.

⁵ Például Kaliforniában az alkalmi munkások az építőipari és mezőgazdasági szerszámokat árusító és kölcsönző boltok környékén tanyáznak. Mivel itt zavarják a boltosokat és a környéken lakókat, ezért a városi hatóságok parkolókat és más üres helyeket jelöltek ki a spontán emberpiac helyettesítésére. Megszervezték azt is, hogy ennek híre menjen a városban, illetve hogy ezeken a helyeken rend legyen. Ennek részeként — némileg meg nem értve a piac mechanizmusát — a sorrendiséget szem előtt tartó érkezési sorrendet jelző számokat bocsátottak ki, és a munkaadókat arra ösztönözték, hogy ebben a sorrendben válasszanak maguknak munkavállalót. Ugyanakkor nem tettek kísérletet arra, hogy a szerződéseket adóztassák, vagy hogy a munkatügyi szabályokat betartassák.

⁶ A módális érték egy, a medián két nap volt.

⁷ Feltételezésemmel ellentétben a szakmunkák átlagos hossza nem tér el a segédmunkákétól. Ugyanakkor az alkalmazás hossza nagy mértékben függ az évszaktól. Tavasszal több mint egy hét (8,1 nap), ősszel, illetve télen azonban csupán 3,0, illetve 1,9 nap az alkalmazás időtávja.

körü elterjedtsége és viszonylagos függetlensége a településtípustól arra utal, hogy az emberpiac „helyben” kell, mert így tud azonnal, olcsón munkaerőt kínálni (nincs keresési költség). A kínálat is helyben terem, nem mozog (nincs is rá erőforrása, ti. pénz, információ), következésképpen nem is nagyon lehet verseny ezen a munkaerőpiacon az elszigetelt helyi munkaerőpiacok szerkezetében.

1. tábla A szak- és segédmunka előfordulása időszakonként (%)

	Szaktmunka	Segédmunka
Tavaszi	16	67
Nyár	21	68
Ősz	29	63
Tél	(26)	(61)
Hajnal	20	67
Reggel	30	64
Délelőtt	(13)	(60)
Hét közben	24	63
Hétvége	21	69
Összesen	23	66

Az őszi időszakban, valamint hétfőn és kedden a legalacsonyabb a Budapest-központúság. Ősszel a munkaalkalmak fele, a hét eleji munkaalkalmak 40, illetve 42%-a budapesti csupán. Ezek az eltérések nyilván az agglomeráció egész heti, mezőgazdasági munkaigényével függ össze.

A kereslet

A kereslet nagyságának mérésére az összes ajánlat száma a legalkalmasabb mutató. Az ajánlatok száma a 84 megfigyelés esetében átlagosan 3,6 (medián 2, módusz 0) volt. Az összes ajánlat egy része azonban nem tekinthető „komolynak”. Azokra az esetekre gondolok, amikor nem volt egy jelentkező sem. Az ilyen „komolytalan” ajánlatok átlagos száma 0,7 volt. A 84 megfigyelt piacnap 38%-ában nem volt komoly ajánlat⁸, amikor viszont volt ilyen, akkor nagy eséllyel sor került üzletkötésre is.

Az összes és komoly ajánlatok évszakonkénti, napszakonkénti és naponkénti eloszlását a 2. tábla mutatja. Az alkalmi munkások iránti kereslet eszerint nyáron és a hajnali órákban a legnagyobb, télen⁹ és a délelőtti¹⁰ napszakban a legalacsonyabb. Az évszak és a napszak megoszlásához képest a napok között sokkal kisebb az eltérés.¹¹ Az összes és a komoly ajánlatok megoszlásában nincs eltérés, ami arra utal, hogy a sikertelen ajánlatok nem koncentrálnak egyik időmetszetben sem.

A részletesen megfigyelt 206 ajánlattevés (ezek átlagos értéke a 84 megfigyelés esetében 2,5 volt) időbeli eloszlása ugyanolyan volt, mint az összes vagy a komoly ajánlatoké. A kereslet időbeli megoszlását az összes ajánlat időszakonkénti arányaival kifejezve azt látjuk, hogy a megfigyelt ajánlatok 61%-a hajnalban, 32%-a reggel és 7%-a délelőtt történt. Évszakok szerint nézve az ajánlatok több mint harmada a nyári, tizede a téli és a fennmaradó része közel egyenlő arányban az őszi és a tavaszi időszakban tétetett meg.

⁸ A 84 megfigyelés 52%-ában legfeljebb két ajánlat volt, a két óra alatt megfigyelt ajánlatok maximális száma 16 volt.

⁹ Júniusban a legnagyobb (esetenként 6,33 ajánlat), februárban a legkisebb (0,71) a kereslet.

¹⁰ Délutánra meg is szűnik az emberpiac.

¹¹ A legtöbb ajánlat csütörtökön érkezik (esetenként 4,8), a legkevesebb szombaton (2,7).

2. tábla Az összes és a komoly¹² ajánlatok előfordulásának gyakorisága év-, napszakonként, illetve naponként (N = 84, ami közel egyenletesen oszlik meg az időszakok mindegyikében)

	Összes ajánlat	„Komoly” ajánlat	Szerződötettek száma	Összes kínálat ¹³
Tavaszi	3,7	3,2	6,5	146
Nyár	5,6	4,5	8,0	122
Ősz	3,7	2,7	4,8	122
Tél	1,2	1,2	2,9	72
Hajnal	6,9	5,8	11,0	157
Reggel	3,4	2,5	5,1	157
Dél előtt	0,7	0,5	0,9	35
Hétköznap	3,9	3,2	5,8	116
Hétvége	3,1	2,5	5,1	113
Összesen	3,6	2,9	5,3	115

Mint az a 2. tábla alapján várható volt, a három időbeli metszet együttes hatását vizsgálva azt találtuk, hogy a kereslet nagyságára legerősebben a napszak hat, s a hét napjainak hatása elenyésző. A kereslet nagyságát befolyásoló tényezők hatásának részletesebb vizsgálata (3. tábla) azt mutatta, hogy a hajnali és a kora reggeli napszakokban (amikor egy teljes munkanap végigdolgozása a célja a munkaadónak és a munkavállalónak egyaránt), illetve a nyári időszakban (az építkezés és a mezőgazdasági munka végzésének fő szezonja) a legnagyobb a kereslet.

3. tábla Az összes és a komoly ajánlatok előfordulását befolyásoló tényezők (többváltozós lineáris regresszió B, béta és szignifikancia értéke)

	Összes ajánlat ($R^2 = 0,52$)		Komoly ajánlat ($R^2 = 0,48$)	
Hajnal	6,16	(0,70) ^{xxx}	5,3	(0,71) ^{xxx}
Nyár	3,37	(0,36) ^{xxx}	2,6	(0,33) ^{xx}
Reggel	2,29	(0,26) ^{xx}	1,9	(0,25) ^{xx}
SOKRENDŐR	-1,64	(-0,19) ^x	—	—
JÓIDŐ	1,61	(0,19) ^x	—	—

^{xxx} = A T-érték 0,001 vagy annál kisebb.

^{xx} = A T-érték 0,01 és 0,002 között van.

^x = A T-érték 0,5 és 0,02 között van.

SOKRENDŐR = Dummy változó, 1 = a megfigyelt két óra legalább felében erős volt a rendőri jelenlét.

JÓIDŐ = Dummy változó, 1 = a megfigyelt két óra legalább felében derűs volt az ég.

A 3. táblában látható, hogy a megfigyelés kiterjedt az emberpiac működését befolyásoló két kontextuális dimenzióra is. Feltételeztük ugyanis, hogy a kedvező időjárás növeli (többet építkeznek, gyorsabban akarnak haladni, amíg az időjárás engedi), az erős rendőri jelenlét csökkenti (kevesebb lesz a kínálat, rejtettebb lehet csak az ajánlattevés, a lebukás növeli a tranzakciós költségeket) a munkaerőpiaci keresletet.

Látható az is, hogy a két változó előjele megfelel feltételezéseinknek, s a hatásuk is szignifikáns. Tanulságos, hogy ha csak a komoly ajánlatok számát vizsgáljuk, e két tényező hatása eltűnik. Ez arra utal, hogy a komoly ajánlat kevésbé függ a tranzakció e két kontextuális hatástól. Másként, ha kell a munkaerő, akkor mindegy milyen az idő, és van-e rendőr a közelben, az ajánlat megtétetik.

¹² Az összes és a sikertelen ajánlatok különbsége.

¹³ Két órás megfigyelés alatt összesen látott munkakeresők száma.

4. tábla Az összes és a komoly ajánlatok előfordulását befolyásoló tényezők — a teljes kínálatot is figyelembe véve (többváltozós lineáris regresszió B, béta és szignifikancia értéke)

	Összes ajánlat ($R^2 = 0,54$)		Komoly ajánlat ($R^2 = 0,52$)	
Hajnal	4,8	(0,54) ^{xxx}	4,0	(0,54) ^{xxx}
Nyár	2,7	(0,24) ^x	2,1	(0,26) ^x
Kínálat	0,01	(0,24) ^x	0,01	(0,24) ^x
JÓIDŐ	2,0	(0,24) ^x	1,2	(0,18) ^x

^{xxx} = A T-érték 0,001 vagy annál kisebb.

^{xx} = A T-érték 0,01 és 0,002 között van.

^x = A T-érték 0,5 és 0,02 között van.

Kínálat = A megfigyelt két óra alatt az emberpiacon látott munkavállalók száma.

Mint a 4. tábla mutatja, ha a regressziós modell a kínálat mértékét is tartalmazza, akkor eltűnik a rendőri jelenlét korlátozó hatása. Egyébként csak annyi változást jelent a kínálat bevonása, hogy a nagyobb kínálat nagyobb kereslettel jár együtt, enyhén nő a magyarázott variancia, és csak a hajnal és a jó idő tartja meg az előző modellben tapasztalt keresletnövelő hatását.

A kereslet összetételét csak egyetlen adattal jellemezzük. Eszerint a munkaadók háromnegyede saját magának vásárol az emberpiacon. Zömmel (az összes munkaadó 67%-a) „magánzők”, akik „normális” utcai ruhát viselve keresnek alkalmi munkát a saját szervezetben folyó munkákhoz (elsősorban építkezéshez), további 11%-uk „mesterember”, aki munkaruhát öltve vásárol a piacon alkalmi munkaerőt a maga által végzett/vezetett építőmunkához. A munkást keresők harmadik típusa a felhajtó—toborzó, akik jellemzően „bunkófonnal” rendelkeznek, és sportosan öltöznék. E típus aránya körülbelül 20%. Arányuk nagyobb a nyári időszakban (24%), amikor a nagyobb lélegzetű munkák folynak, illetve a hajnali időszakban (25%), amikor a hosszabb időre szóló alkalmazás valószínűsége a legnagyobb, de valamivel magasabb az átlagnál a hétfőn is (23%).

A kínálat jellemzői

A kínálat nagysága

A kínálat nagysága az emberpiacon megfigyelhető összes ember száma alapján csak meg lehetőségen nyersen becsülhető (hiszen a téren tartózkodó emberek egy része csak várakozik, idejét mulatja, vagy ügyeket intéz, tehát az emberpiaci kínálatnak nem része¹⁴). A megfigyelt esetek első, illetve második órájában átlagosan 57, illetve 59 munkavállaló fordult elő a Moszkva téren. Mivel az átlagos értékhez képest a módusz jóval, a medián némileg alacsonyabb¹⁵, ez arra utal, hogy sok esetben kisebb, ugyanakkor olykor nagyon nagy lehetett a kínálat¹⁶.

Mint az 5. tábla mutatja, a nyers kínálat mértékét is a napszak és az évszak határozza meg legerősebben. A hajnal és a kora reggel, illetve (kisebb mértékben) a tavasz és a nyár növeli leginkább a nyers kínálat mértékét. Az ajánlatok számának bevonása alig változtat a modell magyarázó erején, és nem befolyásolja jelentősen a független változó erejét sem.

¹⁴ A téren áthaladók és az ott árusítók nagy csoportjait a megfigyelés során könnyen meg lehet különböztetni a téren tartózkodóktól.

¹⁵ Az első óra mediánja és módusza 34 és 15 fő volt, a másodiké 43 és 6.

¹⁶ A két megfigyelt óra alatt egy téli hétfői délelőtt fordult elő, hogy egy lélek sem volt az emberpiacon; ezzel szemben egy őszi hétköznapi reggel 487 főre becsülték a megfigyelők a Moszkva téri tömeget.

5. tábla A nyers kínálat mértékét befolyásoló tényezők (többváltozós lineáris regresszió B, béta és szignifikancia értéke)

	Időszakok hatása ($R^2 = 0,47$)		Időszak és kereslet együttes hatása ($R^2 = 0,50$)	
Hajnal	120	(0,65) ^{xxx}	85	(0,47) ^{xxx}
Reggel	120	(0,65) ^{xxx}	106	(0,58) ^{xxx}
Tavaszi	66	(0,32) [*]	57	(0,28) [*]
Nyár	51	(0,26) [*]		
Kereslet			7	(0,26) [*]

^{xxx} = A T-érték 0,001 vagy annál kisebb.

^{xx} = A T-érték 0,01 és 0,002 között van.

^{*} = A T-érték 0,5 és 0,02 között van.

Kereslet = A megfigyelt ajánlatok száma.

– = A változó nem szerepelt a modellben.

Az ajánlatot hallgatók száma az előző megközelítés nyers becslésével ellentétben már a kínálat nagyságának pontosabb mérőeszközeként tekinthető. Ez a mérési mód a kínálat effektív nagyságát mutatja be, tehát a munkavállalók azon körének nagyságát méri, amelyből az adott munkára jelentkezők kikerülnek. Értelemszerűen ez a mérési mód az egyes ajánlattevések esetében eltérő, s ezért a mérés sem a megfigyelési napok számával (tehát nem a téren található teljes „felhozatal”-ra vonatkozó becsléssel) történik. A megfigyelő azt becsülte meg, hogy hányan „figyeltek oda” egy adott ajánlatra.

Átlagosan 13,3 fő hallgatta meg a munkaadók ajánlatait. (Medián 12, módusz 8, szélsőértékek 1 és 60.) Tavasszal 17 volt a hallgatóság átlagos száma, a legalacsonyabb (10,2 fő) azonban nem télen, hanem ősszel volt a kínálat „tömege”. Napszakok szerint a nagy eltérés a hajnali 14 és a reggeli 13 fő, valamint a délelőtti 8,5 fő között van. A napok közötti eltérés kisebb. A legtöbben pénteken és szombaton (16 fő), a legkevesebben hétfőn (9,6 fő) hallgatták az ajánlatokat. A felhajtókon keresztül közvetített és a budapesti munkajánlatokat az átlagosnál többen (15 fő) hallgatták meg.

Az effektív kínálat nagysága erősen nő a három kedvező időszakban (hajnalban, tavasszal és a hétvégén), illetve a román nemzetiségűek jelenléte miatt (6. tábla).

6. tábla Az effektív kínálat alakulását befolyásoló tényezők (többváltozós lineáris regresszió B, béta és szignifikancia értéke)

	(lg. $R^2 = 10\%$)	
Hajnal	7,7	(,37) [*]
Tavaszi	5,4	(,24) [*]
Román	3,7	(,18) [*]
Hétvége	3,6	(,18) [*]

^{xxx} = A T-érték 0,001 vagy annál kisebb.

^{xx} = A T-érték 0,01 és 0,002 között van.

^{*} = A T-érték 0,5 és 0,02 között van.

A nyers és az effektív kínálat regresszióinak összevetése (5. és 6. táblák) azt mutatja, hogy míg a hajnal és a tavasz hatása azonos, addig a reggeli és a nyári időszak csak a nyers kínálat mértékét növeli, az effektív kínálatét nem. Ez arra utal, hogy a nyers becslés ezekben az időszakokban több hibát tartalmazott (nagyobb a kirándulni igyekvők, a várakozók jelenléte miatti torzítóhatás).

A 84 alkalommal megfigyelt összes alkalmi munkás (N=1290) zöme férfi (95%)¹⁷ és koraközépkorú (32—32%-uk a húszas, illetve harmincas éveiben van).¹⁸

A kínálat nemzetiséget és állampolgárságot tekintve kétpólusú. Az alkalmi munkások 36%-a hazai magyar, 10%-a romániai magyar, 11%-a hazai cigány, 36%-a román és 5%-a külföldi cigány. Ez az összetétel nem támasztja alá azokat a hiedelmeket, hogy a „Moszkva teret megszállták a románok”; ugyanakkor tény, hogy a munkakeresők több mint fele külföldi.

A nemzetiség szerinti összetétel évszakonként, havonta és napszakonként is eltérő. A hazai magyarok aránya télen (42%) és a délelőtti napszakban (45%) a legmagasabb. A cigányok aránya ősssel magasabb, a románoké télen alacsonyabb az éves átlagnál. A napok között nincs szignifikáns eltérés, de a román munkavállalók aránya kismértékben magasabb pénteken és szombaton (41 és 39%), illetve a hajnali órákban. Ez azzal függhet össze, hogy a románok és a cigányok között kevesebb a szakmunkás, illetve hogy a románok télen nem tudnak utazni, és itt maradni is túl költséges lenne nekik az emberpiac alacsony bérei mellett.

A munkavállalók többsége (58%) „normális” utcai ruhában álldogál az emberpiacon. A megfigyelők megítélése szerint körülbelül negyedük ruházata tekinthető szegényesnek, 8, illetve 7%-uk volt munkaruhában vagy melegítőben. A szegényesebb ruházat inkább a téli munkakeresőkre jellemző (29%), ami részben azért lehet, mert a téli ruházat esetében elérni a „normális” szintet drágább dolog, részben, mert a téli alkalmi munkavállalás a rászorultság magasabb szintjét jelentheti. Munkaruhában inkább a nyári munkavállalók jelennek meg (14%). Ez volt az egyetlen dimenzió, amelyben a munkakeresés napjai között is volt eltérés. A keddi munkavállalók között nagyobb volt a munkaruhában (13%), a hétfőiek és péntekiek között a szakadtabb öltözékben (26%) munkát keresők aránya.

A megfigyelők számára a munkakeresés legmegbízhatóbb „külső” jele nem a ruházat, hanem a téren álldogálók keze ügyében lévő szatyor, zsák, kisbörönd, amiben munkaeszközeik, munkaruhájuk, olykor minden evilági vagyonuk megtalálható volt. A megfigyelték 76%-ának volt valamilyen motyója, s csupán 22%-uk volt motyótlan (a többi esetben vagy munkaeszköz volt a munkavállalónál, vagy nem lehetett eldönteni, hogy mi van). A motyótlanok aránya nyáron és a kora délelőtti órákban magasabb az átlagnál (37%, illetve 26%), ami vagy a megfigyelés ezen időszakokban fokozott megbízhatatlanságával magyarázható, vagy ezekre az időszakokra inkább jellemző a „csak kiszaladok, megnézem, van-e valami” típusú munkavállalás.

Az emberpiac kínálata egyénekre vagy kiscsoportokra tagolódik. A munkavállalók 21%-a magányosan, 27%-a párosával, 22 és 16%-a hármas, illetve négyes csoportra tagolva keresi a munkát. A munkavállalók csoportjai nyáron és ősssel nagyobbak, a magányos és páros munkakeresők aránya télen a legmagasabb (29 és 30%). A magányos vagy páros munkakeresés nagyobb arányban fordul elő a délelőtti és a pénteki, illetve a vasárnapi munkakeresők esetében is, ami a néprajzi leírásból ismerős tengés-lengés mai megfelelője.

A kínálat összetétele némileg eltér a segédmunkát és a szakmunkát kínálók körében (7. tábla). A legjelentősebb eltérés a származás szerint figyelhető meg: míg a segédmunkások között nagyobb a cigányok és a románok aránya, addig a szakmunkások kis csoportján belül magas a külföldi magyarok súlya.

¹⁷ A munkavállalók között augusztusban és szeptemberben a legmagasabb (körülbelül 10%) a nők aránya, ugyanakkor a téli hónapokban még elvétve is alig fordul elő nő az emberpiacon.

¹⁸ A tinik aránya 4%, a negyven évnél idősebbeké 7%. A korcsoportok aránya a munkavállalók között jócskán eltér az egyes hónapok között (a harminc évnél fiatalabbak aránya júliusban és októberben, a negyven év felettieké májusban és júniusban magasabb az évi átlagnál). Az évszakok és a napok között nincs szignifikáns eltérés, kivéve az idősebbek alacsony jelenlétét ősssel és a fiatalok nagyobb arányát a szombati munkavállalók között. Ezzel szemben a megfigyelt három napszak esetében egész évben némileg eltérő a korcsoportok részvétele. A legfiatalabbak a hajnali, a negyven év felettiek a délelőtti napszakban fordulnak elő nagyobb valószínűséggel.

7. tábla Az emberpiac keresleti és kínálati viszonyai a szak- és segédmunka esetében

	Szakmunka	Segédmunka
N	(45)	135
Hallgatók száma (átlag)	11	13
Volt érdeklődő (%)	68	88
Volt alku (%)	59	51
Szerződötett munkások száma (átlag)	1,7	2,6
Munkanapok száma (átlag)	5,2	5,2
Bérajánlat (Ft)	1935	1329
Bérekérés(Ft)	2362	1711
Kialkudott bér (Ft)	1985	1452
Bérharc (átlag)	1,31	1,29
Bérsiker (átlag)	1,09	1,08
Budapesti munka (%)	72	56
Felhajtó volt (%)	11	24
Cigány volt (%)	6	16
Külföldi magyar volt (%)	45	27
Román volt (%)	17	31

Az emberpiac működése

A sikeres ügyletek mennyisége

A megvalósult ügyletekben alkalmazottak száma 2,45 volt átlagosan (mind a medián, mind a módusz 2 volt), tehát az emberpiacon a legtöbb munka kiscsoportokba szerveződve történik. Erre utal az is, hogy a sikeres ügyletek 37 és 16%-ában 2 és 3 fős csoportokban kelt el a munkaerő, s az eseteknek csak 19%-ában vitt el 1 főt a munkavállaló. Értelemszerűen a szakmunkáscsoportok átlagos nagysága elmaradt az átlagostól (7. tábla).

Figyelembe véve, hogy egy megfigyelési időszak két órája alatt körülbelül 110 munkavállaló volt jelen¹⁹, s hogy átlagosan 6 sikeres tranzakcióra került sor, melynek során körülbelül 3 főt alkalmaztak, megállapítható, hogy az emberpiacon kószáló embereknek körülbelül csak tizede jutott munkához egy átlagos emberpiaci napon.

Az átlagosan 2,5 fő alkalmazása szinte teljes mértékben független az évszaktól, de a hét második felében több embert vesznek fel egy-egy tranzakció esetében, mint a hét elején. A napszak hatása erősebb, a hajnali ügyletek során több munkavállalót alkalmaznak, mint a reggeli vagy a délelőtti ügyletek esetében (2,7 fő a 2,1 fővel szemben). Mindez arra utal, hogy a Moszkva téri ügyletekben alkalmazandó munkások száma technológiailag adott, s ez csak annyiban változik, amennyiben a nagyobb lélegzetű munkákhoz (inkább a hét végén és hajnalban kezdődően) valamivel nagyobb csapatot alkalmaznak. Ugyanakkor a felhajtókon keresztül szerveződő munkáscsoportok nagyobbak az átlagosnál (3,2 fő).

Ha viszonylag kevés is a sikeres tranzakció, a munkaerőpiac sikerességének (a működőképesség szempontjából, s nem a kereslet vagy a kínálat elégedettsége, illetve a makrogazdaság vagy az ellenőrző apparátus szempontjából) jellemzője, hogy a megfigyelt ügyletek csupán 6%-ában nem alkalmaztak végül senkit, illetve hogy az alkudozás (amire körülbelül az esetek felében került sor) 86%-ban megegyezéssel végződött. A 7. tábla tanúsága szerint a szakmunkácsszerző tranzakciók esetében a kevesebb érdeklődő között nagyobb volt az alkudozók aránya.

¹⁹ A nyers becslés természetéből következik, hogy a kétórás megfigyelés elején és végén is a téren található munkavállalót kétszer számolták össze, ugyanakkor azok, akik „elkeltek” vagy csak később jöttek, csak egyszer lettek számbavéve. Ebből következően a teljes esetszámot csak közelíti a 110 fős érték.

Ami a kínálat és a kereslet kapcsolódását illeti, egy jól működő munkaerőpiacon e két jelenségnek egyidejűleg jelen kell lennie. A kereslet és kínálat időbeli megoszlását egybevetve (2. tábla) úgy tűnik, hogy:

— Napszakok szerint e két munkaerőpiaci jelenség nagysága részben mozog együtt. Ajánlat hajnalban van a legtöbb, reggel feleannyi, délelőtt szinte semennyi sincs. A munkavállalók száma hajnalban és reggel azonos, míg délelőttre elfogynak. A hajnali keresleti és kínálati tömeget 100%-nak véve látható, hogy a hajnali ajánlatok száma reggelre körülbelül a felére esik vissza, délelőtt pedig alig éri el a hajnali 10%-át. A kínálat esetében a hajnali átlagtól a reggeli érték nem tér el, délelőtt a hajnali érték körülbelül ötöde. Eszerint a kínálat a napszakok között a keresletnél rugalmatlanabban oszlik el.

— Az évszakok esetében azt tapasztaljuk, hogy a téli időszakban kevesebb, nyáron több ajánlat érkezik, mint a másik két évszakban, és a munkát keresők száma is ekkor a legalacsonyabb, míg tavasszal a legmagasabb.

— A napok szerint vizsgálva a kereslet és a kínálat mértékét, a hétvégén valamivel kevesebb az ajánlatok száma, ugyanakkor ekkor van több munkakereső. Hétfőn ezzel szemben mind az ajánlatok, mind a munkát keresők száma alacsonyabb az átlagosnál. A sikertelen ajánlatok aránya is hétfőn, szombaton és vasárnap a legmagasabb.

A fenti időszakokra kiszámíthatunk egy durva emberpiaci keresleti—kínálati egyensúly-mutatót oly módon, hogy az összes kínálatot osztjuk a „komoly” ajánlatok és a szerződöttettek szorzatával. Ez a szorzat azt mutatja, hogy mennyi munkaalkalom volt az emberpiacon. Az összes kínálat és a munkaalkalmak aránya jelzi az emberpiaci egyensúly állapotát. Minél nagyobb a mutató értéke, annál nagyobb a túlkínálat az emberpiacon.

Az összes megfigyelés esetében az egyensúlyi mutató értéke 7,46. A mutató értéke tavasszal átlagos (7,01), nyáron igen alacsony (3,39), ősszel és télen igen magas (9,38 és 20,69). Hajnalban a legalacsonyabb (2,46), reggel és délelőtt jóval átlag feletti (12,31 és 77,77). Hétköznap valamivel alacsonyabb, a hétvégén pedig magasabb az átlagnál (6,25, illetve 8,86).

A bérek és béren kívüli juttatások alakulása

Az ajánlatok elhangzása után az esetek 53%-ában alkudozásra került sor (s az ilyen esetek (N=172) háromnegyedében az alku tárgya a bér volt). Alkura az átlagnál gyakrabban került sor nyáron, illetve a kisebb forgalmú és több szakmunkást igénylő téli időszakban (59 és 63%), a hétköznapiakon (57%). Ezzel szemben ha az ügyletben felhajtó is részt vett, akkor ritkábban került sor alkura (40%). Azon alkalmakkor, amikor volt alku, az ajánlott bér kismértékben az átlagos alatt, a munkaalkalom hossza az átlagos felett volt, ami arra utal, hogy az alku intézményét a rossz munkaerőpiaci helyzetben lévők akkor használták — feltételezve, hogy az alku a munkavállalóktól indul ki —, amikor az ajánlott bér alkuképes volt (benne volt az elfogadható bérsávban, de alatta maradt a reméltnek), illetve amikor nagyobb jelentősége volt az időegységre eső bérnek (hosszabb munkák esetében).

Az ajánlott napibér (185 esetben jutott idáig a megfigyelt ügylet) éves átlaga 1486 forint (8. tábla). Ugyanez a szakmunkák esetében a segédmunkák átlagos értékénél körülbelül harmadával több (7. tábla).²⁰

²⁰ Az informális gazdaság ellenőrzését végző szakemberek becslése szerint a budapesti építőipari segédmunka minimális és maximális órabére 1995-ben 129 és 225 forint volt (Sik 1997/c). Ez napi 8 órás munkaidővel számolva körülbelül havi 10-17 000 forintnak felel meg. Ennek középértéke igen közel áll ahhoz, amit az emberpiaci megfigyeléssel kapunk, figyelembe véve azt is, hogy az ellenőrök becslése a nem-emberpiaci feketemunka bérét is magában foglalja, amiről feltételezzük, hogy meghaladja az emberpiaci bér értékét. A bér adatok megbízhatóságát támogatja az is, hogy a közművesek becsült órabére az ellenőrök becslése szerint ugyanúgy körülbelül harmadával volt a segédmunkásokénál magasabb, mint amit a megfigyelt emberpiaci bérek mutattak.

8. tábla Az emberpiaci bérek összefoglaló statisztikája

	Ajánlott bér	Kért bér	Kialkudott bér	Bérsiker	Bérharc	Ajánlott bér (ahol alku volt)	Kért bér (ahol alku volt)
N	185	78	70	70	76	78	70
Minimum	500	1000	816	0,5	1	900	1000
Maximum	5000	4000	3000	1,5	2,1	2500	4000
Átlag	1486	1873	1571	1,1	1,3	1447	1882
Medián	1300	1600	1500	1,1	1,3	1300	1600
Módusz	1200	1500	1500	1	1,3	1200	1500

Bérsiker = Kialkudott bér / Ajánlott bér

Bérharc = Kért bér / Ajánlott bér

A munkavállalók által kért napibér (78 esetben jutott el idáig az alku) éves átlaga 1873 forint (8. tábla). Ez — ha az összes ajánlathoz viszonyítjuk — körülbelül 30%-kal magasabb annál. Ha a valóságban kialakuló alkufolyamatot akarjuk elemezni, akkor ahhoz a kiinduló ajánlathoz kell viszonyítanunk a kért bért, amit a 78 aktuális esetben ajánlottak a munkaadók. Ezt az arányt tartalmazza az általunk BÉRHARC-nak keresztelt mutató. E mutató jellemzője továbbá, hogy a medián és a módusz is közel áll az átlag értékéhez, ami a bérharc mutatójának normálisához közelítő megoszlását sejteti. Erre utal az is, hogy 20 és 30% között kér többet az ajánlott bérnél a munkavállaló a megfigyelt esetek harmadában; 10-20, illetve 30-40%-kal kértek többet az esetek 25, valamint 17%-ában. (A minimum az ajánlott bér 1- és 2,1-szerese volt.)

9. tábla Az öt bérmutató átlaga a munkaerőpiac jellemzői szerint (Ft)

	Ajánlott bér	Kért bér	Kialkudott bér	Bérsiker	Bérharc
Összesen	1486	1873	1571	1,09	1,30
Tavaszi	1427	(1823)			(1,33)
Nyári	1435	(1896)			(1,31)
Őszi	1501				
Téli	(1722)				
Hajnali	1495	1898	1565	1,07	1,29
Reggeli	1452	(1744)			(1,31)
Hét közben	1483	(1872)	(1578)	(1,08)	(1,28)
Hétvégén	1489	(1874)	(1560)	(1,09)	(1,32)
Budapest	1571 ^{xx}	1950	(1638)	(1,07)	(1,30)
Budapesti agglomeráció	1319	(1765)	(1468)	(1,11)	(1,30)
Külföldi magyar	1639 [*]	(1961)	(1636)	(1,06)	(1,28)
Román	1378	(1692)	(1349)	(1,02) ^{xx}	(1,27)
Rövid munka	1417	(1897)	(1576)	(1,10)	(1,34)
Kis kínálat	1436	(1802)	(1551)	(1,10)	(1,27)

^{xxx} = A T-érték 0,001 vagy annál kisebb.^{xx} = A T-érték 0,01 és 0,02 között van.^{*} = A T-érték 0,5 és 0,02 között van.

Rövid munka = Legfeljebb egy napra szóló munkajánlat.

Kis kínálat = Az ajánlatot legfeljebb 10 fő hallgatta.

() = Az esetszám 20 és 49 között van. Az ennél kisebb elemszám esetén a cella üres.

A megállapodott bér átlaga (70 esetben jutott el idáig az ügylet) az ajánlott és a kért bér között, de az előbbihez közelebb van. A kialakított bér és az első bérajánlat hányadosát BÉRSIKER változónak neveztük el. Ennek értéke átlagosan 10%-kal haladta meg az ajánlott bért. A medián, de

különösen a módusz alacsonyabb az átlagnál (1,07 és 1,00), ami arra utal, hogy sokan nem nyertek semmit az alku során (az esetek 4%-ában kevesebbet, 43%-ában ugyanannyit kaptak, mint amennyi az első ajánlat volt), de 13, 21 és 20%-uk 1-10, 11-20, illetve 21%-nál nagyobb bérnövekményt könyvelhetett el az alku eredményeképpen.

Az ajánlott bérek átlaga a napok és napszak között szinte teljesen azonos (9. tábla). Az évszak és a korszak (a megfigyelési időszak eleje és vége között eltelt idő) hatása abban mutatkozik meg, hogy tavasszal és nyáron valamivel 1500 forint alatt volt, ősszel 1501, télen 1722 forint volt. Ez lehet az infláció időbeli előrehaladásának hatása (de ekkor sem inflációkövető), de lehet összetétel-hatás (télen több a szakmunkáskereső), valamint a kisebb kínálat miatti egyensúlyi hatás egyaránt. Akármilyen is ezen hatások ereje, a végeredmény az, hogy egy szűkülő piacon kis bérnövekedést (valamivel több mint 10%) tudnak csak okozni együtt is. Vagyis az az ellenőri kutatásból származó értékelés, hogy 1995 és 1997 között nominálisan sem nagyon nőttek az alkalmi munka bérei (Sik 1997/c) sem cáfoltatnak meg a Moszkva tér egyéves adatai alapján.

A kért bérek esetében kisebb az évszak hatása. Tavasszal és nyáron 1824 és 1896 forint, ősszel csak 1706, télen 2085 forint a kezdő bérkérés. A hajnali bérelvárás magasabb, mint a reggeli (átlagosan 1898 és 1744 forint), a napok között semmi eltérés nincs.

Természetesen a megállapodott bérek esetében is megfigyelhető, hogy a tavaszi és nyári 1500 forint körüli bérnél télen már magasabb, 1814 forint az átlag. Egyébként sem napszakonként, sem napok között nincs érdemi eltérés a megállapodott bér átlagos értékében.

10. tábla Az öt bérmutató alakulását befolyásoló tényezők
(többváltozós lineáris regresszió B, béta és szignifikancia értéke)

	Ajánlott bér (lg.R ² =25%)	Kért bér (lg.R ² =17%)	Kialkudott bér (lg.R ² =28%)	Bérsiker (lg.R ² =18%)	Bérharc (lg.R ² =6%)
Segédmunka	-392 (-,36) ^{xxx}	-479 (-,34) ^{xxx}	-429 (-,44) ^{xxx}		
Munka hossza	-7 (-,15) ^x	-17 (-,27) ^x	-12 (-,26) ^x		-0,01 (-,29) ^x
Budapesti munka				-0,08 (0,29) ^x	
Ősz	-253 (-,24) ^x				-0,13 (-,30) ^x
Nyár	-222 (-,23) ^x				
Tavasz				-0,12 (-,36) ^x	
Reggel	-531 (-,36) ^x				
Hajnal	-436 (-,44) ^x				
Román			-347 (-,39) ^{xx}	-0,12 (-,42) ^{xx}	-0,13
Cigány					(,30) ^x

^{xxx} = A T-érték 0,001 vagy annál kisebb.

^{xx} = A T-érték 0,01 és 0,002 között van.

^x = A T-érték 0,5 és 0,02 között van.

Munka hossza = Az ajánlott munka időtartama (nap).

Román, Cigány = A munkavállaló etnikuma.

Budapesti munka = Az ajánlott munka helyszíne.

A 10. táblában látható regressziós egyenletek segítségével az emberpiaci béralakulás mechanizmusát szeretném bemutatni. Bármelyik bérelemről van is szó (ajánlott, kért vagy kialkudott bér), a segédmunka és a munka hossza csökkenti a bért. Ez arra utal, hogy munkaadó és munkavállaló is ismeri és elismeri az emberpiac bérmechanizmusának két alapszabályát: hogy a segédmunka kevesebbet ér, mint a szakmunka; illetve hogy a rövidebb ideig tartó munkát jobban meg kell fizetni (Sik 1995).

Az ajánlott bért a téli és a délelőtti időszak növeli, vagyis amikor a legkevesebb tranzakcióra kerül sor, s amikor a ritkább ügyletek elég sürgetőek a munkaadó számára, hogy magasabbról kezdje az alkut.

A kialkudott bért a román származás erősen csökkenti, ami nyilván a rossz tárgyalási képességnek tulajdonítható, hiszen ilyen hatás sem az ajánlott bér esetében (ami a priori diszkriminációt jelentene), sem a kért bér esetében (ami defenzív—önsorsrontó alkustratégiára utalna) nem mutatkozik.

A bérsiker esélyét a román származáson kívül a tavaszi időszak (amikor a legnagyobb a munkakínálat) és a budapesti munkahely (ahol a legnagyobb a munkakínálat) rontja.

Az erősebb bérharc esélyét a munka hossza és az ősz csökkenti, a cigány származás növeli. Az első tényező nem más, mint a hosszabb munka esetében a kisebb bér elfogadásának racionalitása, hiszen ily módon összességében nagyobb jövedelemre van esélye a munkavállalónak, miközben megrövidíti a munkakeresés költséges fázisát. Az ősz nyilván nem alkalmas időszaka a bérharcnak, hiszen csökken a munkaalkalom, célszerű megragadni minden kínálkozó lehetőséget. A cigány származás két tényező egyidejű érvényesülésén keresztül fejtheti ki hatását. Egyrészt kultúra-specifikus tárgyalási módot sejtet, amikor is a cigányok magasan kezdik a béralkut, s ugyanakkor az a priori diszkrimináció hatására eleve kevesebbet kínálnak a munkaadók nekik. Külön-külön egyik tényező hatása sem mutatható ki (hiszen akkor az ajánlott bér esetében a cigány származás negatív, a kért bér esetében pozitív előjellel meg kellett volna, hogy jelenjen), de együttes hatásuk megmutatkozik a bérharcot bemutató modellben.

11. tábla A segéd munkások munkaerőpiaci helyzetét kifejező mutatók alakulása származás szerint²¹

	Ajánlott bér	Kért bér	Kialkudott bér	Bérsiker	Bérharc
Külföldi magyar	(1380)	(1588)	(1386)	(1,00)	(1,15)
Román	(1285)	(1667)	(1380)	(1,07)	(1,29)
Cigány	(1247)	(1900)	(1536)	(1,23)	(1,52)

A 11. táblában a segéd munkák esetében mutatjuk be a sikeresen befejezett ügyletekben a bér alakulását származás szerint. Látható, hogy az ajánlott bér alacsonyabb a románok és a cigányok esetében, míg az utóbbi esetben kiugróan magas a kért és magasabb a kialkudott bér. Ez azt sejteti, hogy a cigány segéd munkások harcoss stratégiája (különösen az a priori diszkriminációt figyelembe véve) sikeres az emberpiacon.

Végül — fontosságának megfelelően — igen röviden szólunk a béren kívüli juttatásokról. Az ajánlatok (ahol idáig eljutott az alku, N=161) 25%-ában szállást; 4, 7, illetve 4%-ában reggelit, ebédet és vacsorát is tartalmaztak.

A szállás a tavaszi és a hétköznapi munkaajánlatok esetén a legmagasabb arányú (32-32%), amikor a leginkább kellhet a munkaerő, s amikor hosszabb távra szólhat az ajánlat. A háromfajta étkezési ajánlatot együtt kezelve az ajánlatok 15%-a tartalmaz étkezési nem-pénzbeli juttatást. Ennek aránya nyáron, hajnalban, valamint hétfőn és csütörtökön magasabb (24, 20%, illetve 25 és 26%); tehát olyankor, amikor a hosszabb alkalmazás esélye a legnagyobb.

A megvalósult ügyletek esetében az ajánlatnál ritkábban került sor béren kívüli juttatásra. (Szállást a megvalósult ügyletek 17%-a, reggelit, ebédet, vacsorát 3%-a tartalmazott.)

Összefoglalás helyett

Munkaügyi szakemberek között is meglepetést okozott, hogy egy átlagos napon a Moszkva téri emberpiacon csak körülbelül 250 munkavállaló ember fordul elő egy piacnapon (hajnali 5 és déli 12 között), s hogy egy nap nem nagyon van 10-20 sikeres ügyletnél több.

²¹ Az elemszámok rendre 35, 41 és 21, tehát igen alacsonyak, ezért a következtetések is csak hipotézisek megfogalmazására alkalmasak.

Ez azt bizonyítja, hogy a Moszkva tér ugyan a legláthatóbb, de nem a legfontosabb emberpiac. Valószínű, hogy a sok kis emberpiacon — főleg a keleti mezővárosokban — sokkal többen jutnak munkához. Ugyanakkor nagy nyilvánossága miatt a Moszkva tér válik az emberpiac ideáltípusává, s ez erősen hat az emberpiacokra — s ezen belül a külföldi feketemunkásokra — irányuló szabályozásra, a közvélemény alakulására.

IRODALOM

- Bárkay, Tamás (1996) „Kevesebb a kialakított pénz”, Népszabadság, szeptember 2, 20. p.
- Bíró A. Zoltán (1994) Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához (Migrációs folyamatok a Székelyföldön 1985—1989) Megjelent: Jönnék? Mennek? Maradnak? Szerk.: Sik Endre és Tóth Judit, MTA PTI, Budapest, 19—39. p.
- Bodnár Judit (é.n.) Assembling the Square: Social Transformation in Public Space and Broken Mirage of the Second Economy in Postsocialist Budapest, forthcoming, Manuscript
- „Egy Moszkva téri szombat” (1995), Cash Flow, 5. szám 32. p.
- Hárs Ágnes (1992) Vendégmunkások Magyarországon. Megjelent: Menekülők, vándorlók, szerencsétpróbálók. Szerk.: Sik Endre, MTA PTI, Budapest, 33—48. p.
- Hideg Gergely — Grajczar István (1994) „A Moszkva téri emberpiac”, Kézirat, Budapest.
- Hunyadi Zsuzsa (1992) „Vendégmunkások Erdélyből” In Menekülők, vándorlók, szerencsétpróbálók. Szerk.: Sik Endre, MTA PTI, Budapest, 23—32. p.
- Kiss Lajos (1939/1981): A szegény emberek élete, I—II kötet, Gondolat, Budapest.
- Oláh Sándor (1994): Egy székely falu vendégmunkás potenciálja (1990—1993). Megjelent: Jönnék? Mennek? Maradnak? Szerk.: Sik Endre és Tóth Judit, MTA PTI, Budapest, 9—18. p.
- „Ők, százezernyi” (1995) Népszabadság, július 29., 17—18. p.
- Sik Endre (1995) The Methodology of the Informal Market Research. ILO/Japan Working Paper Series, No. 1., kézirat, Budapest.
- Sik Endre (1997/a) A kgst-piacok a mai Magyarországon, Közgazdasági szemle, XLIV. évf. 4. sz. 322—338. p.
- Sik Endre (1997/b) Kgst piacok és emberpiacok a mai Magyarországon. In Társadalmi és területi folyamatok a 90-es évek Magyarországon. Szerk.: Kárpáti Zoltán, MTA TKKI Budapest 164—189. p.
- Sik Endre (1997/c) Ellenőrök a kgst- és emberpiacon. In Informális gazdaság és biztonság. Szerk.: Bence et al., Miniszterelnöki Hivatal 135—148 p.
- Tódor János (1995): „Alkalmi MATÁV-rabszolgák”, Magyar Narancs, július 27, 16—18. p.
- Viga Gyula (1990): Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Ethnica, Debrecen—Miskolc.